

Ze stájí a pastvin do zoologických zahrad

Od počátku své existence je člověk obklopen zvířaty. V době, kdy byl do značné míry ještě součástí přírody, pro něj měly význam druhy, které dokázal ulovit. V době neolitické revoluce, po přechodu k usedlému způsobu života, nastala zásadní proměna. Pravěký lovec a sběrač se změnil v zemědělce a pastevce. Postupně se mu podařilo domestikovat řadu živočišných druhů. K nejstarším patří pes, pro rozvoj lidské civilizace a její potravinové základny se ale jako zásadní ukázala domestikace kopytníků – v Eurasii ovce, kozy, tuři, prasata, koně a osli, velbloudi, v Jižní Americe lamy (blíže Živa 2019, 1–4). Později byla významná i drůbež. Za domestikovaný je považován druh žijící a rozmnožující se v péči člověka, v tomto směru nezávislý na svých předcích ve volné přírodě (v některých případech volně žijící forma zanikla nebo byla vyhubena). Chov domácích zvířat však představuje i skryté nebezpečí. Stává se, že se některý z těchto druhů dostane do přírody, kde se může začít rozmnožovat nezávisle na vůli člověka. Takové populace se označují jako zdivočelé (ferální). Oproti volně žijícím původním druhům mají domestikanti vyšší množivost. Proces domestikace se totiž také vyznačuje vyšším reprodukčním potenciálem. Zatímco volně žijící druhy mívají ohraničené doby říje, zdomácnělá zvířata bývají často polyestrická, s opakovanou říjí během roku. To je pro ně v novém prostředí velkou výhodou. Příkladem může být holub skalní, jehož domestikovaná forma ovládla lidská sídla, v Austrálii to byl ještě před příchodem Evropanů pes dingo, v Severní Americe mustangové.

Domestikaci provázejí u většiny živočichů fyzické i fyziologické změny týkající se tělesných rozměrů a zmíněného reprodukčního potenciálu. Díky stále péči nemusejí zvířata řešit problémy se sháněním potravy ani být ve stálém střehu před predátory (navíc jsou selektována výběrem méně agresivních jedinců). V důsledku se zmenšují části mozku (až o 40 %) ovlivňující reakce na stres, agresivní chování. Zajímavé je, že pokud se zvířata dostanou zpět do přírody, jsou změny do značné míry reverzibilní. To také vysvětluje, proč bývají některé druhy zdivočelých domácích zvířat v přírodních podmínkách tak úspěšné. Klasickým příkladem je vysazení králíků v Austrálii. Pátý kontinent byl invazí zdivočelých domácích zvířat postižen nejhuře. Kromě králíků se v australské přírodě zabýdly kočky, prasata, buvoli, dromedáři nebo pes dingo. Tito vetřelci přispěli k dramatickému poklesu početnosti původních vačnatců a devastaci celých ekosystémů. Podobně negativní byl dopad dovážených domácích zvířat na flóru a faunu na ostrovech celého světa.

Nepříjemným důsledkem živelného šíření domestikovaných forem v přírodě je rovněž možnost křížení s původními formami. Dochází tak k nežádoucí genové erozi.

1 Kuvacz neboli maďarský pastevecký pes – starobylé plemeno, které se na území Maďarska dostalo zřejmě z Turecka. Na venkově tyto psi chránili stáda hospodářských zvířat a majetek. Pohromou se pro ně stala druhá světová válka, kdy podle některých údajů zůstalo jen 30–40 posledních jedinců.

2 Mangalica – plemeno prasete kdysi hojně chované v oblasti uherské nížiny. Zoopark Hortobágy, Maďarsko (obr. 1 a 2)

3 Osel pouitouský s dlouhou srstí a nápadným vzrůstem je starým francouzským plemenem. V druhé polovině 20. století ho z farem vytlačila mechanizace, ale díky atraktivnímu vzhledu se ho podařilo zachránit v zoologických zahradách a na soukromých farmách. Zoo Planckendael, Belgie. Snímky E. Kůse

Týká se to všech druhů, které se zdivočelými domestikanty produkují plodné potomstvo. Je známo křížení domácích koček s kočkou divokou, kříží se vlci s domácími psy, dlouhá desetiletí se vedou diskuze, do jaké míry je ovlivněn chov koní Převalského geny domácího koně.

Kontakt s domácími zvířaty má pro člověka zásadní vliv na utváření vztahu ke všemu živému, už proto, že vzniká v útlém věku. Ještě poměrně nedávno bylo běžné, že městské děti trávily prázdniny na venkově, kde se denně setkávaly s domácími zvířaty a měly možnost je pozorovat, případně se o ně starat. Dnes mají v tomto směru omezené možnosti. Venkov se vy-

lidnil, a kontakt se živými zvířaty se většínou omezuje na domácí mazlíčky nebo návštěvu zoologických zahrad. V nich se od poloviny 60. let stále častěji objevují expozice označované jako „babiččiny dvorky“, kde děti mohou poznat život běžných plemen drobných hospodářských zvířat. V 60. letech vznikl ve Vyškově z iniciativy nadšeného chovatele Zdeňka Sokolíčka zoopark, který si kladl za cíl představit co nejvíce našich plemen hospodářských zvířat. I když se časem změnil v klasickou zoo, kde nechybějí ani exotické druhy, důraz na chov domácích zvířat je patrný dodnes.

Šlechtění na základě umělého výběru a představ o užitečnosti nebo atraktivním vzhledu často podléhá módě. Příkladem mohou být miniaturní plemena koní nebo prasat či okrasné formy drůbeže. Velkou roli hrají i ekonomické aspekty. Prosazení principů tzv. zdravé výživy vedlo k tomu, že přestal být zájem o evropská plemena prasat s vysokou produkcí sádla a tučností masa. Co kdysi bylo předností, se stalo handicapem uherských mangalic nebo českého přeštického strakatého prasete a mnoha dalších. Nahradila je nová plemena poskytující libové maso. Obdobně se postupuje i u jiných druhů, např. u kura domácího, kde je dnes roční produkce vajec mnohdy na samé hranici fyziologických možností.

Vysoká užitečnost úzce specializovaných plemen je však vykoupena vyšší vnímavostí k negativním faktorům, jako jsou infekce, chyby ve výživě nebo nevhodné prostředí chovu. Proto se stále pracuje na šlechtění nových linií. A k nim je zapotřebí genových zdrojů. Ty jsou ve velké míře skryty v genofondu tzv. primitivních a dalších lokálních plemen, s nástupem intenzivního způsobu živočišné výroby vyřazených z chovu. U mnoha z nich to vedlo až k ohrožení a to, že se nám zachovala, ať už v zoologických zahradách, nebo zájmových chovech, můžeme považovat za velké štěstí. Hlavními faktory formujícími původní plemena byly klimatické podmínky a úživnost krajiny. V mnoha znacích se podobají volně žijícím předkům, k jejich charakteristikám patří houževnatost, plodnost, adaptabilita. Proto je dnes řada z nich (u nás např. přeštické prase, šumavská ovce, valašská ovce, u skotu česká červenka, huculský kůň) považována za genovou rezervu a jejich chov je evidován a podporován.

